



# LUND UNIVERSITY

## Review of Sporrong, Ulf (ed), Kyrkan i landskapet (2015)

Wienberg, Jes

*Published in:*  
Fornvännen

2016

*Document Version:*  
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

*Citation for published version (APA):*

Wienberg, J. (2016). Review of Sporrong, Ulf (ed), Kyrkan i landskapet (2015). *Fornvännen*, 2016(2), 136-138.

*Total number of authors:*  
1

*Creative Commons License:*  
Annan

### General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

### Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117  
221 00 Lund  
+46 46-222 00 00

oombedd föra någon annans talan, som skapar den relativa bristen på nyskriven poesi med arkeologiska beröringspunkter. Eller är temat helt enkelt för belastat? I *Lyrickvännens* temaessäer åberopas främst poeter som Gunnar Ekelöf, W.H. Auden, Tomas Tranströmer och Seamus Heaney. Men visst dyker även ett antal något yngre namn, som Rebecca Solnit och Eva Ström, upp för oss som vill läsa vidare. De mest intressanta lyriker-na introduceras av Tuija Nieminen Kristoferson i *Om poesi och arkeologi*. Jouni Inkala och Eeva Tikka är två finländska samtidspoeter, som båda lyckas närma sig forntida tankevärldar utan att det blir pastischartat. Den i mitt tycke mest spännande bekantskapen blir dock Vesa Haapala, som drar samtida växlar på allt från Ötzi till Romariket. Detta sätt att »dubbelexponera det förflutna med samtiden», som Nieminen Kristoferson uttrycker det, ter sig för mig som det bästa sättet att hålla sig relevant snarare än romantiserande.

Det är synd att *Lyrickvännens* inte fått in mer nyskrivet material på temat – Ingela Norlins *Ynglingarnas högar* är fin men något tunn jämte de imponerande essäbidragen. Ett bidrag från exempelvis Annelie Edvardsson, som för drygt tio år sedan debuterade med *Den bensamlade människan* skulle ha passat in. I väntan på att fler samtidspoeter skall greppa skårsleven får arkeologer kanske, på Niklas Törnlands inrådan, hålla tillgodo med sina egna fyndlistor:

»Påträffat  
1 st elpropp  
1 st plastpåse »Jordnötspop» (färdigpoppad)  
75 g estrella bäst före 9/6-82  
---  
1 st tändsticka  
Odef. blandat material  
Total vikt: 0,88 kg»

Kanske är min längtan efter fler moderna röster egentligen ett gott betyg, för denna skrift väcker mersmak och nyfikenhet. Förutom de aspekter som tas upp i *Lyrickvännens*, slås jag av en uppsjö av användbara poetiska ingångar i arkeologin: Samlandet. Geografin och platsens betydelse. Ägandeskapet av kulturarvet. Civilisationen och dess alternativ. Framtiden. För att inte tala om själva språket, och på en metanivå, poesin i sig.

Många av våra äldsta skrifter är som bekant i diktform. I urgamla inskriptioner är lyriken manifest i det materiella, hoppar över mellanrummet mellan tanke och ting. Det är tidssvindeln om något.

*Lyrickvännens* inspirerande temanummer driver som huvudtes att poesin liksom arkeologin är ett sätt att se det stora i det lilla. Att med poetens subjektivitet och språkliga skildrande av detaljer åberopa en mänsklig erfarenhet, är inte helt olikt att ur en keramikskärva och ett djurben åkalla en forntida kultur. Med Tuija Nieminen Kristoferssons ord: att »lägga ett pulserande hjärta i en tom bröstborg».

Poesin, liksom arkeologin, är en grävande vetenskap och praktik. Ömsom romantiserad, ömsom ifrågasatt. Inte bara kritiker utan även utövare av båda sysselsättningar ställer sig ibland frågan: Finns det verkligen mer att upptäcka? Stundom ser vi med ett visst äckel på det »Odef. blandat material» som vi dragit upp ur det förgångna, och undrar vad vi ska göra med det. I min mening är det just detta som gör arkeologin, med sina generösa luftspalter för fantasin, till en av de vetenskaper som är lika viktig som konsten i sina försök att ta reda på vad det är att vara människa. Björn Nilsson, forskare och arkeolog, sammanfattar: »Ibland känner arkeologen sig ensam, missförstådd och något meningslös. Det är mänskligt och ingen fara. Då kan man fly i jorden, nedåt. Eller följa språket utåt, snett upp, åt sidan. Det finns massor kvar att göra.»

Så arkeologer, poeter, människor: fortsatt genom kulturlagren – vi blir aldrig färdiga.

Sara Falkstad  
Ingersbyn Hagaberg  
671 95 Klässbol  
sara.falkstad@gmail.com

*Kyrkan i landskapet*. Red. Ulf Sporrang. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Handlingar, Historiska serien 30. Stockholm 2015. 173 s. ISBN 978-91-7402-432-6.

Kyrkor i ett landskapsperspektiv har varit ett framgångsrikt koncept i mer än ett halvt sekel. Här kan nämnas arkitekten Johan Exners och prosten

Helge Finsens bok *Kirken i landskabet* (1961), som pläderade för att skydda kyrkornas omgivningar i Danmark. Här kan nämnas den engelska arkeologen Richard Morris klassiker *Churches in the Landscape* (1989; ny utgåva 1997). Landskapsperspektivet har varit centralt i åtskilliga undersökningar, avhandlingar och projekt i Skandinavien sedan 1980-talet – t.ex. projektet »Ribeegnen gennem 10.000 år» (1981–98), projektet »Det sydsvenska kulturlandskapet genom 6.000 år» (1982–90) samt »Vestfoldkirkene – bygning, landskap och samfunn» (1990).

Det är därför förvånande att läsa i antologin *Kyrkan i landskapet*, att landskapsperspektivet skulle vara nytt i förhållande till kyrkorna och att lite skulle vara skrivet om deras miljö (s. 8, 11). Det har påpekats tidigare, att detta är käpprätt fel (*Fornvännen* 2009, s. 317), ändå upprepas det oförändrat. Kanske kyrkor är ett nytt källmaterial för kulturgeografer, man är dåligt inläst på ämnet eller tycks behöva framhäva betydelsen av sitt perspektiv, men kulturgeografen, landskapet och kartan är sedan länge upptäckta och välbekanta för många andra.

Ser vi nu bort från det trista i att behöva nämna detta med landskapsperspektivet igen, så är *Kyrkan i landskapet* en fröjd att läsa och inte minst titta i. Boken är otrolig väl illustrerad med ett stort antal kartor och vackra färgfotografier. *Kyrkan i landskapet* samlar bidrag från ett seminarium 2013 anordnat av Sockenkyrkonätverket i Vitterhetsakademiens regi. Seminariet och nätverket kan ses som en utlöpare av projektet »Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria» (1996–2001). Omkring hälften av författarna hade således en roll i detta projekt.

*Kyrkan i landskapet* innehåller en inledning av redaktören och kulturgeografen Ulf Sporrang efterföljd av sju kapitel. Av inledningen framgår det, att syftet är, i likhet med den danska *Kirken i landskabet*, att öka medvetenheten om värdet av kyrkorna och miljön kring kyrkorna, som uppfattas som hotad. Opinionsbildning är just en av nätverkets uppgifter.

I kapitlet »Kyrkan, landskapet och platsens själ» argumenterar Sporrang för värdet av kyrkornas miljö. Inspirerad av den norske arkitekten Christian Norberg-Schulz använder han begreppet »genius loci» om platsens »själ» eller atmo-

sfär. Här kan man som läsare notera att miljö och landskap i alla antologins exempel är icke-ur-bana, med Dalby som ett hypotetiskt undantag. Men är inte också staden en miljö, där kyrkornas samverkan med landskapet behöver studeras och kanske även skyddas? Och experternas kunskap, som varsamt skall bibringas en bredare publik (s. 27), sker nog bäst i en jämbördig kommunikation.

Kulturgeografen Birgitta Roeck Hansen sammanfattar i kapitlet »Hur landskapet har utnyttjats för kyrkornas lokalisering» iakttagelser i Sockenkyrkoprojektet. Lite allmänt redogörs för kyrkans lokalisering – ofta högt, vid vatten och centralt i bebyggelsen, men inte alltid.

I »Örberga kyrka i maktens landskap» redogör konstvetaren Ann Catherine Bonnier för sin mångåriga utforskning av en ovanlig kyrka i Östergötland med utblickar till andra t.ex. Bjäresjö i Skåne, Vendel i Uppland och Ängsö i Västmanland. Kyrkan i Örberga tolkas som ett kungligt privat bygge på en nu försvunnen storgård, en »ägodomän». Tornet från ca 1116–17 med utvändig synlig trappa skulle liksom Husaby i Västergötland vara uppfört efter kontinental förebild. Först på 1200-talet skulle kyrkan ha fått funktionen som sockenkyrka. Men hur eller var döptes då de aristokratiska barnen i Örberga innan dess? Kan inte Örberga både ha varit ett privat bygge och sockenkyrka på en och samma gång? Vidare, i en tid som har bildat ordet »hen» är det förvånande, att åter se ordet »stormannakyrka» florerar i detta och andra bidrag. Och här märks inget av senare års ifrågasättande av västtornen och deras emporer som arenor för dåtidens aristokrati.

Språkvetaren Stefan Brink diskuterar i kapitlet »Bygdekyrkor eller egenkyrkor i Norrland» frågan om medeltida kyrkor tillkom på initiativ av ett kollektiv eller av enskilda. Exempel hämtas från Hälsingland och det omtvistade Jämtland. Konklusionen är, att i södra och mellersta Norrland dominerade kollektivet eller det kooperativa, i mellersta och södra Sverige enskilda initiativ. Skillnaden kan emellertid bero på, att gods var mera vanligt i söder. Men att Norrland skulle vara en anomali, som Brink hävdar, behöver inte vara fallet. Dels har forskningen helt fokuserat på de glamorösa storgårdskyrkorna, dels finns en lokal variation som påvisat i Ystadsprojektet. Båda i

det kollektiva och i det enskilda är det lokala innehavet av jord avgörande.

Arkeologen Anders Andrén presenterar i »En tolkning av det historiska landskapet runt Dalby kyrka och kloster» sina idéer om, att Dalby kyrka kan ha etablerats efter kontinental och kejsarlig förebild på 1000-talet som en domkyrka intill ett kungligt palats med två byar, dels en liten köping, dels en by för landborna, samt en jaktpark i Dalby Hage. Dalby jämförs med Næstved på Själland. Artikeln har för övrigt tidigare publicerats i antologin *Locus Celebris. Dalby kyrka, kloster och gård* (2012), men har nu fått flera nya snygga illustrationer.

I kapitlet »Prästgårdskulturen, kyrkan och landskapet» för historikern och programledaren Martin Giertz en lite nostalgisk och omständlig plädering för prästgården som ett kulturarv med dess teologi, lärdom, byggnader, trädgårdar och parker. Prästgårdarna övergår nu hastigt från Svenska kyrkan och funktionen som bostad för just prästen till andra ägare och funktioner. Giertz menar, att varje stift borde inrätta ett kulturreservat kring någon väl bevarad prästgård i likhet med Kulturreservatet Linnés Råshult i Småland. För övrigt, som arkeolog reagerar jag på ordet »uråldrig» som används några gånger (s. 118, 134) och efterlyser en precisering. Uråldrig – 50, 100, 500, 1 000 eller kanske 5 000 år? Men för egen del gav kapitlet mycket nytt till allmänbildningen.

Avslutningsvis redogör kulturgeografen Kristina Franzén i »Sockenstämmans krav och önskemål på platsen för en ny kyrka» för två exempel, Lenhovda och Älmeboda, båda i Växjö stift. Kapitlet visar vilka överväganden man kunde göra kring kyrkans lokalisering. I Lenhovda föreslog biskop Esaias Tegnér 1831, att en ny kyrka skulle uppföras på en av två platser; det slutade med ett nybygge på befintlig plats 1845. I Älmeboda beslutades 1842 om antingen en renovering eller en ombyggnad; efter många turer och fem olika förslag till lokalisering slutade det 1877 med en ny kyrka mitt i socknen i Rävemåla. Exemplet visar hur variabler som rättvisa i avstånd, förekomst och skick av befintliga byggnader, närhet till prästgården, tillgänglighet med vägar, tillgång till byggnadsmaterial, sten, timmer och vatten samt grundförhållanden påverkade besluten.

I *Kyrkan i landskapet* används landskapet som en gemensam referens i ett antal enskilda studier kring kyrkor och deras närområden. Antologin representerar inget nytt perspektiv eller något vasst i teoretisk eller metodisk mening, men den innehåller många intressanta iakttagelser och bärs av en övertygande plädering för relevansen av ett landskapsperspektiv på kyrkorna, och är som sådan mycket läs- och sevärd.

Jes Wienberg

Lunds universitet

LUX, Institutionen för arkeologi och antikens historia

Box 192, SE-221 00 Lund

Jes.Wienberg@ark.lu.se

Per-Axel Wiktorsson, *Skrivare i det medeltida Sverige I–IV*. Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie 82. Skara 2015. 2023 s. ISBN 978-91-86681-26-5.

Det är med stor glädje man noterar att Per-Axel Wiktorsson har utkommit med sin omfattande redovisning av de medeltida skrivarna. Wiktorsson är professor emeritus i svenska språket vid Örebro universitet, men har tidigare även varit verksam som redaktör vid Sveriges medeltida personnamn (Uppsala) och Svenskt Diplomatarium (Riksarkivet). Det aktuella forskningsprojektet tog sin början redan under 1990-talets första år men fick under lång tid stå tillbaka på grund av Wiktorssons andra åtaganden. Delar av materialet har tidigare publicerats i exempelvis *Skrivare i det medeltida Skara stift* (2006).

Här får vi nu för första gången en nästan total inventering av de skrivare som var verksamma under svensk medeltid. Bokverket består av inte mindre än fyra digra volymer som avhandlar sammanlagt 935 skrivare. Av dessa är de allra flesta kända till namnet, men här finns även ett antal anonyma skrivare medtagna. De till namnet kända skrivarna presenteras i bokstavsordning i volym I–III (nr 1–765), medan de anonyma skrivarna redovisas i volym IV (nr 766–935). Av praktiska skäl har alla skrivarnamn normaliserats till något slags modern svensk normalform. Detta har fått till följd att exempelvis de lärda Vadstena-